

Halvårsrapport

värnpliktsutbildningen 2024 – 2025

av Plikträdet

Inledning

Pliktrådet företräder Sveriges totalförsvarspiktiga under grundutbildningen och har under utbildningsåret 2024/2025 genomfört 33 förbandsbesök, vilket har gett en unik insyn i värnpliktigas utbildningsförhållanden. Besöken, som genomfördes mellan den 24 september och 28 november, omfattade alla regementen, flottiljer och skolor med grundutbildning. I denna rapport presenteras såväl positiva intryck som förbättringsområden och förslag på åtgärder.

Sammanfattning

Värnpliktsutbildningen 2024/2025 har påverkats av brist på resurser som materiel, personal och infrastruktur, vilket har försämrat utbildningens kvalitet. Brister i utrustning, såsom kängor och regnställ, har orsakat skador och obehag, och utveckling av kvinnors utrustning är fortsatt eftersatt. Personalbristen har lett till stor arbetsbelastning och i vissa fall ineffektiv utbildning. För att förbättra situationen krävs ökad bemanning i form av officerare, instruktörer och personal i stödbefattningar.

Pliktrådet har noterat en stor okunskap om värnpliktigas rättigheter och skyldigheter bland både värnpliktiga och befäl. Utbildningen om dessa frågor är ofta otillräcklig, vilket har lett till att värnpliktiga utsätts för otillåtna frihetsinskränkningar och bestraffningar. Pliktrådet kräver att Försvarsmakten korrigerar situationen omgående. Både genom bättre utbildning om värnpliktigas rättigheter och skyldigheter för all personal och att en visselblåsarfunktion införs för att värnpliktiga ska kunna anmäla missförhållanden utan rädsla för repressalier.

Vikten av meningsfull fritid och tillräcklig återhämtning under grundutbildningen understryks av Pliktrådet, med förslag på förbättrade reselösningar och bättre återhämtningstillfällen. Värnpliktigas medinflytandeformer behöver fortsatt utvecklas för att ge värnpliktiga större möjlighet att påverka sin utbildning och arbetsmiljö, och dessa former behöver följas upp på ett strukturerat sätt.

Informationsdelgivningen inför och under utbildningen har också varit bristfällig, vilket har lett till frustration och missnöje bland värnpliktiga. För att säkerställa bättre samarbete och tydligare information ser Pliktrådet ett stort behov av att befattningsbeskrivningar ges skriftligt och att Försvarsmakten och Plikt- och provningsverket förbättrar kommunikationen med värnpliktiga.

Innehållsförteckning

Inledning	1
Förutsättningar för kvalitativ värnpliktsutbildning	3
Materielläget	3
Jämställd materielförsörjning	4
Personalbrist	5
Värnpliktigas juridiska rättigheter och skyldigheter	7
Frihetsinskränkningar och kollektiv bestraffning	7
Pliktrådets krav på åtgärder	7
Förutsättningar för lärande	9
Vikten av ett genomtänkt inryck.....	9
Ledighet.....	9
Soldathem och en meningsfull fritid	9
Schemadelgivning.....	10
Resor	10
Medinflytande.....	12
Lokalt medinflytande	12
Utbildning av förtroendevalda	12
Nätverk värnpliktiga kvinnor.....	13
Andra nätverk	14
Vikten av återkoppling.....	14
Information inför och under utbildning	15
Utbildning på annan ort.....	15
Sena befattningsbyten.....	15
Med totalförsvarsplikt kommer informationsplikt	15
Samarbete mellan Försvarsmakten och Plikt- och prövningsverket	16
Tack.....	17

Förutsättningar för kvalitativ värnpliktsutbildning

Under det inledande skedet av värnpliktsutbildningen 2024/2025 har brist på viktiga resurser varit en realitet och i viss mån påverkat förbandens möjlighet att genomföra en högkvalitativ utbildning. Under rådande säkerhetspolitiska läge råder samsyn om vikten av att värnpliktiga får möjlighet att ta till sig den utbildning som ges på bästa möjliga sätt. På grund av den brist som finns på såväl materiel och infrastruktur som personal är Pliktrådet bestämda mening att det inte går att öka värnpliktskullarna i den takt som önskats av bland annat försvarsberedningen. Pliktrådet förstår behovet av ökade värnpliktskullar, men anser att resursfrågan måste bevakas noga och att kvaliteten på grundutbildningen måste prioriteras. I dagsläget går inte ekvationen ihop.

Materielläget

Värnpliktsåret 2023/2024 präglades av en omfattande materielbrist och många värnpliktiga saknade grundläggande personlig utrustning som kängor, regnställ, termosar och handskar. Den kortsiktiga lösningen på det akuta problem som uppstod var tillfällig materiel som egentligen inte når upp till Försvarsmaktens kvalitetskrav, men som kunde köpas in i en snabbare upphandlingsprocess. Pliktrådet har under årets förbandsbesök uppmärksammat att kvantiteten på materielen finns i högre utsträckning, men att den kravunderskridande materiel som köpts in har fått kvalitetsrelaterade konsekvenser.

På 26 av 28 utbildningsplatser används Attackkänga 5.11. Att denna känga inte håller standard för militär verksamhet har rapporterats från såväl värnpliktiga som personal på Försvarshälsan, försörjningsavdelningar och befäl. Försvarshälsan på flera förband har meddelat att de sett ökade mängder nageltrång, fotsvamp, och smärta i fötter på årets värnpliktskull och tror att det kan bero på att denna känga har en smalare passform. På grund av kängans konstruktion släpper den in väta. Det har förekommit fall där värnpliktiga gått med blöta kängor och strumpor under långa perioder. Vidare går kängan lätt sönder och värnpliktiga har behövt byta dem upp till sju gånger på tre månader.

Ett problem som uppmärksammas på flera försörjningsavdelningar är att värnpliktiga i stor utsträckning mäter sina fötter på ett felaktigt sätt innan utbildningen. Det leder till att förbanden beställer in fel storlekar, vilket bidrar till en brist på kängor när de värnpliktiga behöver andra storlekar än dem som beställts. Personal på försörjningsavdelningar önskar att Plikt- och Prövningsverket i stället ska mäta de värnpliktigas fötter under mönstringen så att det sker på ett enhetligt och korrekt sätt.

Regnställ 90 har på många förband ersatts av regnställ från Helly Hansen. Detta regnställ håller inte för militär verksamhet eftersom det snabbt tappar den vattenavvisande förmågan och lätt går sönder. Problemet har uppfattats på merparten av förbanden trots variation i tjänst. Enligt de värnpliktiga släpper de in mycket vatten i områden som utsätts för friktion, som armar, knän och ljumskar och är över lag inte tillräckligt bra för att hålla torrt i fält. Regnstället beskrivs som en "engångsartikel". På många förband har Regnställ 90 prioriterats till de värnpliktiga som bedriver

drivmedelstjänst, vilket är positivt, men vid tillfällena har civila regnställ använts som inte har samma brandskydd som Regnställ 90.

Majoriteten av de värnpliktsutbildande förbanden använder Stridssäck 12 förutom några förband som fortfarande använder den äldre modellen Stridssäck 2000. Stridssäck 2000 används främst inom flygvapnet. Pliktrådet anser att bärsystemet är problematiskt då det orsakar blåmärken, skavsår och ärrbildningar på de värnpliktigas höfter på grund av det undermåliga avbärarbältet. Det förekommer en misskommunikation om bärsystemet, vilket innebär att förråden delar ut Stridssäck 2000 till värnpliktiga. I Pliktrådets mening går det inte i linje med de centrala styrningarna. Pliktrådet anser att Stridssäck 2000 inte bör användas under värnpliktsutbildning och kommer följa upp om den fortfarande används under kvartal ett 2025.

Jämställd materielförsörjning

Försvarsmakten har under året tillfört nya underkläder för värnpliktiga kvinnor. Den nya BH:n finns i två olika modeller; BH fält 1 och BH fält 2. Värnpliktiga har berättat att BH fält 1 generellt är uppskattad då den upplevs som bekväm och funktionsduglig. BH fält 2 har däremot fått negativ kritik. På framsidan av BH fält 2, mellan bröstet, finns metallspännen som hakar i varandra. Dessa går lätt upp vid fysisk aktivitet och ger även skav och kan orsaka smärta i liggande ställningar. Den har också spännen som är placerade vid nyckelbenen, vilket skapar ett tryck och orsakar smärta och skav vid bärande av stridsutrustning och stridssäck.

Försvarsmakten tilldelar två olika modeller av trosor varav de längre trosorna i stor utsträckning är uppskattade medan de kortare trosorna orsakar skavsår och i vissa fall ärrbildningar. Något som upplevs som frustrerande av många värnpliktiga kvinnor är att de inte kan välja att använda de underkläder som fungerar bra. Problemet grundar sig i att antalet underkläder som framgår av de värnpliktigas utrustningskort är specificerade i modell. Det leder till att förbanden inte beställer underkläder i tillräckligt antal för att kunna ge ut endast det ena eller det andra. Pliktrådet anser att det är problematiskt att värnpliktiga kvinnor tvingas använda materiel som skapar skador och obehag.

Lokala bestämmelser om att förse kvinnor med underklädersbidrag är något som Pliktrådet förespråkar till dess att Försvarsmakten kan tillhandahålla underkläder som inte skadar de värnpliktiga och sänker deras stridsvärde. Risken med att värnpliktiga köper civila underkläder måste dock beaktas, i synnerhet vad gäller brandskydd. Underklädesbidrag är en akut lösning på ett problem som borde vara åtgärdat för länge sedan.

Kroppsskydd 23 D är ett kroppsskydd för kvinnor som börjat delas ut till värnpliktiga i år. Det har i stor utsträckning varit uppskattat. Det som fortsatt behöver utvecklas är tillgängligheten på rätt storlekar. Det har inte funnits tillräckligt många kroppsskydd i de minsta storlekarna och det finns behov av att ytterligare en mindre storlek införs. De konsekvenser värnpliktiga beskriver när de inte får ut rätt storlek är att kroppsskyddet inte går att tillpassa på rätt sätt och att det skjuter fram hjälmen över ögonen vid liggande skjutställningar.

Pliktrådet, liksom föregångaren Värnpliktsrådet, har under många år bevakat frågan om utrustning för kvinnor. Försvarsmakten har arbetat intensivt med frågan och vidtagit flera kortsiktiga och

långsiktiga åtgärder. Pliktrådet upplever att frågan har prioriterats under 2024, men tyvärr är inte resultatet av ansträngningarna godkänt. Sedan grundutbildning med plikt återupptogs och lagen om totalförsvarsplikt blev könsneutral har problemet inte bara växt utan också blivit än mer principiellt viktigt. Samtlig personal ska ha ändamålsenlig utrustning som i sig inte ger upphov till skador – det gäller i synnerhet den personal som kallas in med plikt. Trots att andelen kvinnor i Försvarmakten har ökat råder fortfarande en manlig norm. Den upprätthålls bland annat av att kvinnor är hänvisade till utrustning som är anpassad för män, mer eller mindre bra interimslösningar och administrativa hinder för inköp av civil utrustning. Budskapet till kvinnor blir dubbelt. Försvarmakten strävar efter att fler kvinnor ska bli intresserade av Försvarmakten, att fler kvinnor ska göra grundutbildning och fler kvinnor ska bli officerare eller anställda soldater. I vardagen konfronteras många värnpliktiga kvinnor med att de inte passar in. Om Försvarmakten ska uppnå dels de jämställdhetspolitiska målen, dels myndighetens interna måttal för andelen kvinnor i militära befattningar krävs krafttag.

Personalbrist

Många förband lider av personalbrist. Under Pliktrådets förbandsbesök under hösten 2024 har anställda befäl vittnat om en tung arbetsbelastning som påverkar kvaliteten på värnpliktsutbildningen. Ett befäl lyfte uttryckligen att "enda anledningen till att man stannar kvar i arbetet är för att inte sätta sina kollegor ännu mer i skiten". Värnpliktiga på flera förband beskriver att de under utbildningspass väntat ut merparten av dagen för att befälen endast kan öva genomföranden med en till två personer åt gången. Detta är i många fall frustrerande och upplevs som ett slöseri med dyrbar tid. Ineffektiva utbildningspass innebär i många fall att ytterligare tjänst måste bedrivas under kvällar. I vissa fall sker detta utan att i för tid ha kommunicerats till de värnpliktiga. Denna kombination innebär ytterligare frustration hos värnpliktiga och bidrar till försämrad återhämtning som i sin tur påverkar hur väl de värnpliktiga kan tillgodogöra sig utbildningen.

Pliktrådet har uppmärksammat att personalbristen inneburit att möjligheter till handledning av oerfarna befäl och uppföljning av utbildningsverksamhet har varit begränsad. På flera förband saknas specialistofficerare på olika nivåer med uppgift att följa upp verksamheten och handleda befäl. På vissa förband har detta varit en faktor som spelat in när destruktivt ledarskap har utövats.

Stödfunktioner¹ på flera utbildningsplatser har personalbrist. Försvarshälsan har på vissa utbildningsplatser uttryckt att de med nuvarande personalläge inte kan arbeta förebyggande utan i praktiken enbart "släcker bränder". Både värnpliktiga och befäl har berättat att det tar lång tid att få tid hos Försvarshälsan för både fysiska skador och sjukdomar samt psykiatrisk vård, ibland uppemot tre veckor. Eftersom förbandens rutin utgår från att värnpliktiga behöver sjukintyg från Försvarshälsan för att få återhämta från skador och sjukdomar krävs det att värnpliktiga får tillgång till sjukvård när de har behov. Tre veckor är för lång tid att gå runt med exempelvis ett smärtsamt knä. Civila har obegränsad tillgång till den offentliga vården. Värnpliktiga har inte den möjligheten och det måste därför säkerställas att tider kan bokas på Försvarshälsan via linjevägen och inom rimlig tid. Pliktrådet anser att det är en förutsättning att stödfunktioner växer i takt med att

¹ Stödfunktioner är ett samlingsbegrepp för försörjningsavdelningar, Försvarshälsan och annan personal inom värnpliktsvårdande befattningar.

värnpliktskullarna blir större för att de ska kunna arbeta skadeförebyggande och för att värnpliktiga ska ha tillgång till den vård som de har rätt till.

Försörjningsavdelningen på flera utbildningsplatser har uttryckt att deras bemanning inte återspeglar den ökade arbetsbelastning och den ökade service som krävs för att hantera tillväxten i Försvarsmakten. På Göteborgs garnison har försörjningsavdelningen samma personalvolym för att hantera 400 värnpliktiga som de tidigare hade för 100 värnpliktiga. Många försörjningsavdelningar upplever även att det antingen föreligger, eller snart kommer att föreligga, platsbrist för att förvara den materiel som behövs för ökade värnpliktskullar. På många utbildningsplatser uttrycker värnpliktiga att det finns stora problem med logistiken kring tvättbyte och persedelbyte. Det handlar dels om tidsbokning och kommunikation mellan befäl och personal vid förråden, dels att det är så lång köbildning att tvättbyte inte hinns med. På vissa förband har värnpliktiga berättat att de får ut trasig materiel och att sängkläder tar slut. Även storlekar på uniformspersedlar har på flera platser saknats. Försörjningsavdelningarna behöver ökad tillgång på personal och infrastruktur för att materielförsörjningen ska fungera framöver.

Värnpliktigas juridiska rättigheter och skyldigheter

Under Pliktrådet's förbandsbesök har en stor okunskap bland både värnpliktiga och befäl om de lagrum som rör värnpliktiga uppmärksammats. Okunskapen grundar sig i att utbildning för värnpliktiga i rättigheter och skyldigheter ofta hålls i ett tidigt skede av grundutbildningen eller att utbildningen endast behandlar värnpliktigas skyldigheter. På officersutbildningarna ingår ingen utbildning i de lagrum som rör värnpliktiga. Det innebär att Försvarsmakten inte kan säkerställa att första linjens chefer har kunskap om exempelvis lagen om totalförsvarspikt (1994:1809), förordningen om ledighet och fritid för totalförsvarspiktiga under tjänstgöring eller lagen om disciplinansvar inom totalförsvaret. Mycket kunskap traderas från äldre till yngre befäl, men det är inte säkert att det som var lagligt eller acceptabelt för 20 år sedan hör hemma i dagens försvarsmakt.

Frihetsinskränkningar och kollektiv bestraffning

På flera förband har värnpliktiga vittnat om att deras rätt att röra sig utanför kasernområdet inskränkts utan vare sig laglig eller skälig grund. Det har både handlat om frihetsinskränkning i form av kollektiv eller enskild bestraffning och om frihetsinskränkningar som ingått i olika stående order. Pliktrådet har fått höra av befäl att så kallat *kasernförbud*² är ett verktyg som används för att hålla koll på värnpliktiga. Pliktrådet har även uppmärksammat att det utfärdats andra typer av otillåtna straff i form av fysiska bestraffningar så som att springa straffvarv, göra armhävningar, ropa upprepande meningar eller lägga stenar i uniformsfickorna. På vissa förband ser Pliktrådet också att det förekommer en tystnadskultur som i många fall möjliggör detta destruktiva förhållningssätt.

Enligt lagen om disciplinansvar inom totalförsvaret kan värnpliktiga tilldelas varning eller löneavdrag som disciplinpåföljd. I flera fall ser Pliktrådet att dessa otillåtna inskränkningar och bestraffningar utfärdats av truppnära instruktörer och befäl utan att högre chef vetat om det. Att det föreligger en stor okunskap om ämnet är inte att anses som godtagbara skäl för det maktmissbruk som har utövats. Försvarsmakten bör genast korrigera sin personal.

Pliktrådet's krav på åtgärder

Pliktrådet ser flera åtgärder som bör vidtas för att grundutbildning med värnplikt ska bedrivas på ett rättssäkert vis. Det behövs tydligare krav från Försvarsmakten att samtlig personal följer och är medveten om den lagstiftning som berör värnpliktiga under grundutbildning. Chefer måste kravsätta och säkerställa att deras personal är införstådd i värnpliktigas rättigheter och skyldigheter. Pliktrådet anser att en annan viktig åtgärd är att utbildning i värnpliktigas rättigheter och skyldigheter införs i utbildningsplanen för officersprogrammet och specialist- och reservofficersutbildningen. Därutöver behöver chefer följa upp befäl och instruktörer. Pliktrådet ser att en del av uppföljningen av truppnära befäl sker genom ett starkt medinflytandesystem, så att det finns ett flöde av återrapportering av de värnpliktigas tillvaro till chefer och specialister på alla nivåer.

²Kasern- eller kompaniförbud är begrepp som används på förbanden och innebär att värnpliktiga inte tillåts lämna området. Det innebär ofta en otillåten frihetsinskränkning.

Pliktrådet anser att det måste finnas en visselblåsarfunktion som gör att värnpliktiga kan anmäla missförhållanden. I dagsläget finns det ingen extern aktör med juridisk kompetens som är tillgänglig för värnpliktiga utan i många fall vänder sig värnpliktiga till Pliktrådet. Det finns ingen oberoende funktion för att stödja värnpliktiga under grundutbildning, som befinner sig i en maktlös och ibland utsatt situation. Att Försvarsmakten inte för statistik och varken kan redogöra för förekomsten av ovälkommet beteende, felhantering av värnpliktiga eller hur många disciplinpåföljder som har utfärdats är allvarligt. För att säkerställa att värnpliktiga kan anmäla missförhållanden utan att tystas eller utsättas för repressalier

Pliktrådet ser behov av ett till kapitel i *Svensk soldat och sjöman* där värnpliktigas rättigheter och skyldigheter tydligt framgår. I nuläget framgår viss information om värnpliktigas lagrum i form av hur medinflytandet regleras, men Pliktrådet anser att det finns en brist på information om värnpliktigas rättigheter. Eftersom okunskapen är stor har Pliktrådet tagit fram en informationsbroschyr som på ett lättförståeligt sätt sammanfattar värnpliktigas rättigheter och skyldigheter³. Pliktrådet uppmanar förbanden att göra broschyren tillgänglig för samtliga värnpliktiga, befäl och funktioner som hanterar värnpliktiga. Vår förhoppning är att broschyren tillfälligt kan överbrygga det stora informationsglapp som föreligger. I längden avser Pliktrådet att denna broschyr ska verka som ett komplement till en Försvarsmaktsgemensam utbildning.

³ Broschyren Värnpliktigas rättigheter och skyldigheter kan beställas från Grafisk produktion (produktions-ID: 240507048).

Förutsättningar för lärande

Vikten av ett genomtänkt inryck

Förbanden arbetar generellt systematiskt med en fysisk belastningstrappa för att motverka skador och fysisk överansträngning. Pliktrådet menar att ett liknande förhållningssätt bör tillämpas för psykisk belastning och att en genomtänkt rutin som tillämpas av truppnära befäl krävs för att bibehålla en god psykisk hälsa. Försvarsmaktens tekniska skola och Bodens artilleriregemente har i år haft en rutin för inrycket där befäl har blivit ordersatta att bland annat undvika högljudda utskällningar, ouppnåeliga tidskrav och ge fler möjligheter till återhämtning. Försvarsmaktens tekniska skola konstaterar att avbrott på grund av psykisk ohälsa i princip varit obefintliga sedan rutinen infördes. Omställning från det civila livet till det militära förhållningssättet är ofta i sig en stor stressfaktor, och att anpassa inrycket på detta sätt har upplevts som en framgångsfaktor. Pliktrådet ser tyvärr att det finns förband där den psykiska påfrestningen vid inryck inte tas i beaktande. I många fall har detta lett till utmattade värnpliktiga och att den psykiska hälsan och dynamiken i gruppen påverkats negativt. Pliktrådet uppmanar Försvarsmakten att arbeta aktivt med rutiner för inryck och förebyggande av psykisk ohälsa.

Ledighet

Tidsuttaget på grundutbildningen är högt. Under förbandsbesök har värnpliktiga berättat att de endast fått ett fåtal lediga kvällar under flera månader. Ibland har det handlat om en ledig kväll på tre månader. Enligt Reglemente grund- och repetitionsutbildning framgår det att förbanden rekommenderas ha som mest två kvällstjänster per vecka, men att detta kan frångås vid särskilda utbildningsbehov. På många förband uttrycker värnpliktiga att kvällstjänst sker utan syfte. Ett exempel är när värnpliktiga utfört persedelmönstring upprepade kvällar på en vecka. Vidare händer det att scheman inte följs och order om kvällstjänst ges samma dag som genomförandet. Detta leder till att värnpliktiga inte kan planera sin fritid.

På ett förband, Stockholms amfibieregemente, har bataljonschefen ordersatt att vissa kvällar ska hållas lediga de första månaderna av utbildningen. Detta säkerställer att plutonchefer inte planerar in någon verksamhet under dessa kvällar. Pliktrådet ser att detta kan vara en lösning.

Soldathem och en meningsfull fritid

Soldathem finns i någon form på samtliga utbildningsplatser. Soldathemmen är de värnpliktigas vardagsrum, och på soldathemmen finns möjlighet till avkoppling, datorer, TV, spel och andra aktiviteter att uppehålla sig med på fritiden. På många förband blir soldathemmet även en naturlig plats där värnpliktiga och befäl träffas utanför tjänsten. Effekten av soldathemmen beskrivs av många värnpliktiga som en gemenskap som bidrar till återhämtning, avlastning och psykiskt välmående. Det är viktigt att värnpliktiga får chansen till att återhämta på sitt eget sätt under ledig tid, och soldathemmen möjliggör detta.

Pliktrådet har sett flera positiva exempel där förbanden i samarbete med soldathemsföreståndare har lyckats skapa goda återhämtningsmöjligheter som spiller över på utbildningen när förbanden med välutvilade soldater kan få mer effekt i verksamheten. Stockholms amfibieregemente har

möten varje månad med bland annat plutons-, kompani- och bataljonsledningar, Försvvarshälsa, värnpliktskonsulent, LMA och soldathem. Den ökade samordningen och den ökade kontaktytan har drivit arbetet framåt i en högre takt och gett goda utfall. På flera förband sitter soldathemsföreståndaren med på kompanirapporter för att kunna ge sina intryck och även planera in aktiviteter för de värnpliktiga.

I motsats till de positiva intryck Pliktrådet fått på vissa förband finns andra förband som inte värdesätter soldathemsverksamheten. Det handlar i flera fall om att det inte sker en dialog med soldathemmet och att schemadelgivning saknas. Det leder till att soldathemsföreståndaren inte kan planera öppettider eller aktiviteter. När aktiviteter anordnas når informationen heller inte de värnpliktiga vilket leder till resursslöseri för soldathemmen. Soldathemmen bör ses som en värdefull resurs för förbanden.

Schemadelgivning

För majoriteten av ineliggande värnpliktiga är ovisshet om dagens, veckans och resten av årets verksamhet vardag, trots att Pliktrådet i flera år har påtalat vikten av scheman. Värnpliktiga vet inte vilken verksamhet de ska förbereda sig inför, eller när de får tid för återhämtning eller ledig tid. De får i många fall nya ingångsvärden med kort varsel som snabbt kan ändras igen. Värnpliktiga vittnar om att de med bara någon eller några dagars varsel informeras om att längre ledigheter blivit inställda. Ovissheten bidrar till onödigt stress och psykisk påfrestning men hindrar även möjligheten att planera ledig tid och boka hemresor. Pliktrådet och Sveriges värnpliktiga under grundutbildning kräver dagsschema, veckoschema och stomplaneringar som går att lita på.

Resor

Värnpliktigas resor till och från förbanden är problematiska. Resorna är långa, komplicerade och de värnpliktiga behöver ofta konkurrera med civilbefolkningen om de begränsade platser som finns på lämpliga avgångar. Detta gäller både resor som bokas med SJ-rekrytkort och resor som Försvvarsmaktens reseavdelning bokar. Vid knutpunkter såsom Göteborg, Skövde, Stockholm och Luleå måste resor bokas i mycket god tid eftersom platserna tar slut.

Den undermåliga schemadelgivningen får stora konsekvenser för de värnpliktigas hemresor. Det är ofta svårt att boka framför allt tågresor med kort varsel och värnpliktiga blir därför hänvisade till senare avgångar och resor med många byten som förkortar den lediga tiden i hemmet. Det händer att resor som bokas av Försvvarsmaktens reseavdelning är onödigt långa och tagit oförklarliga omvägar. Bristande schemadelgivning och krångliga resor försämrar de värnpliktigas återhämtningsmöjligheter.

De organisationsenheter som har mest välfungerande resor är de som erbjuder chartrade flyg eller inhyrda bussar som kör till större knutpunkter. Norrlands dragonregemente chartrar flyg, vilket enligt förbandsledningen tar bort en stor administrativ kostnad. På flera förband finns viljan att chartra bussar men det har ännu inte realiserats. Dalregementet och Sjöstridsskolan har bussar som kör värnpliktiga till större städer som Gävle, Stockholm och Göteborg. Detta är mycket uppskattat av de värnpliktiga som slipper oroa sig över att konkurrera om platser, och ger förbandet större kontroll över resorna.

Pliktrådet konstaterar att problemen med resor måste åtgärdas om värnpliktskullarna ska kunna öka i linje med försvarsbeslutet. Reseproblematiken behöver lösas omgående. Försvarsmakten bör bereda möjligheter för att Sveriges samtliga värnpliktsutbildande förband ska kunna följa dessa goda initiativ.

Vidare anser Pliktrådet att en värnpliktslegitimation⁴ bör återinföras. Detta hade lett till att värnpliktiga själva skulle kunna boka och använda kortet för fria hemresor, vilket till viss del skulle lösa problemet kring komplicerade resor som bokas av Försvarsmaktens reseavdelning. Det hade även inneburit en minskad administration för förbanden och löst lokala problem där resor varit svåra för förbanden att få ihop över länsgränserna.

Även resekostnadsersättningen behöver höjas och användas i högre utsträckning. Trots att utgivning av resekostnadsersättning och användning av eget färdmedel utgör ett komplement för komplicerade resor, har Sveriges värnpliktsutbildande förband fått direktiv om att inte använda detta. Pliktrådet motsätter sig detta beslut då värnpliktiga, i många fall, får betydligt kortare resor om de får möjlighet att köra egen bil i stället för att resa med kollektivtrafik. Avsaknaden av resekostnadsersättning leder till att värnpliktiga i många fall bekostar sina egna resor, vilket medför en ekonomisk förlust. Vidare är resekostnadsersättningen för låg. I dagsläget uppgår den till 14,50 kronor per mil, medan Skatteverket beräknar att en adekvat resekostnadsersättning ligger på 25 kronor per mil. Det täcker inte hela kostnaden, vilket i praktiken innebär att värnpliktiga i vissa fall inte erbjuds fria hemresor.

⁴ Ett resekort som möjliggör resa på värnpliktsförmåner. Kortet behöver gå att använda på samtlig lokal-, regional- och länstrafik i Sverige.

Medinflytande

Medinflytande är ett system för att grundutbildningen ska präglas och genomsyras av demokratiska värderingar. För värnpliktiga, vars frihet och rättigheter är inskränkta under grundutbildningen, är medinflytandesystemet ett viktigt verktyg för att de ska kunna framföra sina åsikter och bidra till verksamhetens utveckling. Detta system är värnpliktigas främsta verktyg för att påverka och kan i värsta fall fungera som enda nödbroms för dem som behandlats illa eller orättvist.

Medinflytandesystemet är för Försvarsmakten också en utgångspunkt för att utveckla verksamheten på respektive förband och att fortsatt skapa goda utbildningsförutsättningar.

Pliktrådet har under hösten noterat flera framgångsrika exempel där förtroendevalda⁵ och medinflytandeorganisationen, i samverkan med chefer och anställda, har hanterat ärenden som lett till positiva förändringar på förbanden. Det gäller för både de värnpliktiga, förbandet och för utbildningen i stort. Förtroendevalda är en essentiell resurs för att ge förbanden insikt i de värnpliktigas tillvaro.

Lokalt medinflytande

För att medinflytandeorganisationen ska fungera måste förbanden prioritera de medinflytandeformer som regleras i Reglemente grund- och repetitionsutbildning. Pliktrådets uppfattning är att Försvarsmakten generellt följer gällande förordning om medinflytande. Plutonens timme, kompaninämnder, förbandsnämnder och *Nätverk värnpliktiga kvinnor (NVK)* sammankallas med viss regelbundenhet. En grupp som däremot ofta påverkas negativt är plutonsbefälselever. De faller under förstegsperioden ofta mellan stolarna i medinflytandesystemet. Det handlar i många fall om att kompani- och förbandsnämnder uteblir och att träffar inom *Nätverk värnpliktiga kvinnor* inte sker förrän det stora inrycket i slutet på sommaren. Eftersom PB-elever som genomför ett försteg rycker in redan i mars innebär det i vissa fall en lång tid utan möjlighet till medinflytande över plutonsnivå. Organisationsenheterna behöver arbeta för att den lokala medinflytandestrukturen efterlevs över tid så att PB-eleverna inte glöms bort. En framgångsfaktor som PB-eleverna på Göta trängregemente uppmärksammat är att de får en överlämning i medinflytande från förtroendevalda från värnpliktskullen innan som fortfarande genomför utbildning när PB-eleverna rycker in. Pliktrådet ser att detta är en bra lösning som bidrar till en kontinuitet och säkerställer medinflytande över tid.

Utbildning av förtroendevalda

Pliktrådet har noterat brister i medinflytandet vid vissa utbildningsplatser under inledningen av värnpliktsutbildningen 2024/2025, där förtroendevalda antingen fått utbildning för sent eller inte får någon kvalitativ utbildning alls. Utan utbildning vet de förtroendevalda varken vad de kan driva, förbättra och förändra. Detta innebär brister i medinflytandet. Under Pliktrådets *Huvudförtroendekonferens 2024* deltog huvudförtroendeperson, huvudskyddsassistent och huvudrepresentant för NVK från 27 utbildningsplatser. Många deltagare uttryckte att de saknade

⁵ Med begreppet förtroendevalda menas; förtroendepersoner, skyddsassistenter och representanter för Nätverk Värnpliktiga Kvinnor.

kunskap om rollen som förtroendevald och önskade att den informationen skulle ges från förbanden i ett tidigare skede. Pliktrådet ser ett behov av att utbildningen för förtroendevalda styrs centralt.

Vidare har Pliktrådet noterat att utbildningen för skyddsassistenter fortfarande brister. Under *Huvudförtroendekonferensen* hade 17 förband hållit Försvarsmaktens centrala skyddsassistentutbildning (CSAU). Resterande hade hållit förkortade utbildningar eller ingen utbildning alls. Tyvärr saknas praktisk kunskap om avvikelserapportering hos de flesta skyddsassistenter, även de som genomgått den nya centrala utbildningen. Av 25 deltagande huvudskyddsassistenter visste endast sju hur avvikelserapportering ska ske. Utbildningen hade ofta legat sent på kvällen efter långa tjänstgöringsdagar eller efter fält, vilket påverkat de värnpliktigas möjligheter att lära sig negativt. Pliktrådet anser att mer fokus bör läggas på det praktiska arbetet för skyddsassistenter för att säkerställa att problem inom verksamhetsäkerhet och arbetsmiljö rapporteras och åtgärdas.

Nätverk värnpliktiga kvinnor

Forumet *Nätverk värnpliktiga kvinnor* regleras vagt i Reglemente grund- och repetitionsutbildning, vilket medför stora variationer mellan förbanden. Därutöver har Pliktrådet uppmärksammat att de bestämmelser som finns i många fall inte efterlevs, både vad gäller hur och när nätverksträffar genomförs. Alla enheter, där kvinnor finns, väljer en NVK-representant, likt förtroendepersoner och skyddsassistenter. Vem som ansvarar för nätverket har varierat mellan utbildningsplatserna. I vissa fall är det tydligt att NVK har bortprioriterats. De som ansvarat för nätverket har varit alltifrån en civilanställd värnpliktskonsulent, till en anställd soldat eller någon med en befattning vid kompani-, bataljon- eller förbandsledning. Detta har gett den ansvariga olika förutsättningar för att driva nätverket. Det Pliktrådet ser som viktigast är att den som ansvarar för nätverket är engagerad, driven och handlingskraftig. Generellt tycks ett välfungerande NVK hänga ihop med att det också finns ett välfungerande NOAK (*Nätverk officer anställd kvinna*).

På flera utbildningsorter har nätverksträffar hållits efter tjänstetid när resterande värnpliktiga är lediga. Det har även i vissa fall påverkat deltagandet eftersom kvinnorna inte kan utnyttja sin fritid. *Nätverk värnpliktiga kvinnor* är en del av medinflytandet och skall ske på tjänstetid, likt övrigt medinflytandearbete.

Det är sällsynt att NVK-representanter får en bra utbildning i vad deras roll innebär eller hur NVK är reglerat. Det har på många utbildningsplatser lett till att nätverket tappat momentum. Syftet med NVK är att stärka värnpliktiga kvinnor, dela erfarenheter och att ge dem möjlighet att stödja varandra. Det har förekommit att allvarliga händelser uppmärksammas genom nätverket. Det är oroväckande att nätverkets värde för kvinnor som fortfarande är i minoritet i Försvarsmakten förminskas och nedprioriteras.

Brister, utmaningar och ärenden som behöver åtgärder från förbandet har i många fall inte följts upp eller återkopplats till de värnpliktiga efter genomförda NVK-möten. Detta har upplevts som frustrerande av de värnpliktiga och exemplifierar hur medinflytandeaktiviteter som inte följs upp upplevs som ett slöseri med tid. Det innebär även att viktiga förbättringsförslag och åtgärder förloras.

Andra nätverk

Likabehandlingstid (LBT), Nätverk värnpliktig (NV) och Nätverk värnpliktiga män (NVM) är benämningar på forum som hålls på vissa utbildningsplatser för att möjliggöra dialog och praktiskt arbete med jargong, normer, värdegrund och likabehandling. Forumet bedrivs på dessa utbildningsplatser genom till exempel case-arbete och diskussion. På Ledningsregementet och Livgardet äger forumet rum cirka en gång per månad. På flera förband utan dessa forum har värnpliktiga uttryckt att det finns ett behov av liknande koncept. Pliktrådet ser mycket positivt på lokala initiativ, och uppmanar fler förband att utvärdera sina egna behov och anpassa medinflytandet utifrån dem.

Vikten av återkoppling

När återkoppling inte ges på det som lyfts i medinflytandespåret börjar värnpliktiga avstå från att lyfta utvecklingsmöjligheter eftersom ingen förändring sker och förbandet inte lyssnar på vad som sägs. Detta är något som förtroendevalda lyft med Pliktrådet. Då ärenden som uppmärksammas inte följs upp missar Försvarmakten inte bara möjligheter att förbättra utbildningsförhållandena för de värnpliktiga, utan också möjligheten att signalera till framtida officerare och soldater att personalen är myndighetens viktigaste resurs. Pliktrådet har fått höra att värnpliktiga har rapporterat bland annat trasiga eluttag som inneburit en säkerhetsrisk men att det passerat flera veckor utan åtgärd eller återkoppling. I många fall har förbanden hänvisat till hög arbetsbelastning, men det är att anse som prioriterat. Pliktrådet har sett goda exempel på lokala initiativ för att stärka medinflytandet. På Försvarets skyddscentrum ges en åtgärdslista ut till de värnpliktiga efter varje kompani- och förbandsnämnd där det framgår vad som kommer att åtgärdas, vem som äger uppgiften och när det förväntas vara klart. Detta anser Pliktrådet är en tydlig och enkel sak som tar bort ett stort problem. Samtliga utbildningsplatser uppmanas ta efter detta koncept.

Information inför och under utbildning

Informationsdelgivningen innan och under värnpliktsutbildning var bristande för utbildningsåret 2023/2024 och har fortsatt varit problematiskt för ineliggande värnpliktskull. Efter förbandsbesöken kan Pliktrådet konstatera att det på 23 av 28 utbildningsplatser fanns värnpliktiga som uttryckte missnöje med den information de fått om sin utbildning. Det rör både information om utbildning som genomförs på annan ort, sena befattningsbyten och felaktiga befattningsbeskrivningar. Värnpliktiga har berättat för Pliktrådet att de tappat motivation på grund av informationsglappet och att det även påverkar deras förtroende för Försvarmakten.

Utbildning på annan ort

Den information mönstrande har rätt till vid inskrivning är tid och plats för utbildningen. Om mer än fyra veckor av utbildningen ska bedrivas på en annan ort än på inskrivningsorten måste även detta framgå. Ifall information om utbildning på annan ort inte framgått vid inskrivningen har den värnpliktiga rätt att motsätta sig utbildningen, men kunskapen om denna rätt är låg. Pliktrådet har vid samtal med värnpliktiga fått veta att information i många fall uteblivit och det har hänt att Försvarmakten har utnyttjat de värnpliktigas okunskap. Luftvärnsplutonsbefäl som skrivits in med utbildningsplats i Boden har efter inryck blivit delgivna att de ska bedriva sex månaders befattningsutbildning i Halmstad. Försvarmaktens ledning har låtit Pliktrådet förstå att bristen på information om utbildning på annan ort beror på att myndigheten i nuläget är i en utvecklingsfas. Pliktrådet ser inte att detta är ett tillräckligt argument för att problematiken förekommer annat än i undantagsfall.

Sena befattningsbyten

Behovsättning av värnpliktiga görs två år innan utbildningsstart. Resurser som materiel, infrastruktur och personal är faktorer som kan ändras mellan beställning och att den värnpliktiga rycker in. Pliktrådet och Sveriges värnpliktiga har stor förståelse för att dessa förändringar kan ske, men det är av största vikt att berörd individ informeras så fort en förändring behövt ske. Pliktrådet har hört exempel på att befäl medvetet undanhållit information om värnpliktigas befattningar eller att befäl mycket kortfattat berättat för värnpliktiga att de ska byta befattning, utan att informera om varför byten behövt ske. De värnpliktiga som varit nöjda trots byten är de som fått ett ordentligt samtal med befäl som förklarar anledningen till bytet. Att stå veckor utan att vara informerade om sin befattning, få ändrade beslut precis innan eller till och med efter påbörjad utbildning ger också indikationer på att Försvarmakten inte har koordinerat utbildningen. Detta resulterar i ett minskat förtroende för myndigheten.

En av orsakerna, till en del sena befattningsbyten, är att värnpliktiga som är inskrivna som förare har saknat körkort vid utbildningsstart. Pliktrådet ser att detta har skapat en stor oreda på berörda förband där många värnpliktiga behövt byta befattning, eftersom det även påverkar de individer som har körkort men inte varit inskrivna som fordonsförare.

Med totalförsvarsplikt kommer informationsplikt

En befattningsbeskrivning ges idag muntligen till den mönstrande vid inskrivning för grundutbildning hos Plikt- och prövningsverket. Efter samtal med värnpliktiga, värnplikts-handläggare och genom

besök hos Plikt- och prövningsverket kan Pliktrådet konstatera att dessa ofta är otydliga eller otillräckliga. Den pliktade skapar en förväntansbild som allt för ofta inte stämmer överens med verkligheten. Eftersom beskrivningen ges muntligt finns det heller inte någon spårbarhet för att informationen har getts eller om den varit korrekt. Att ge den mönstrande en skriftlig befattningsbeskrivning vid inskrivning var rutinen förr. Det dåvarande systemet bearbetade befattningsbeskrivningar automatiskt, men idag används systemet ATLAS som inte möjliggör det. Pliktrådet och Sveriges värnpliktiga kan konstatera att en skriftlig befattningsbeskrivning skulle fylla det informationsglapp som föreligger och att denna bör ges vid det slutgiltiga inskrivningsbeslutet. Pliktrådets uppfattning är att frågan ligger hos Plikt- och prövningsverket att ta beslut om.

Organisationsenheterna har i uppgift att genom Förvarsstaben förse Plikt- och prövningsverket med befattningsbeskrivningar. Dessa beskrivningar skall vara förbandsspecifika och innehålla information om var, hur och när värnpliktsutbildningen kommer genomföras. Flybassäkerhetssoldater på samtliga flottiljer har, vid mönstringen, fått information om att de kan utbildas till hundförare, trots att den befattningen endast utbildas på Blekinge flygflottilj. Pliktrådet ser att det är av betydelse att försvarsgrenarna och stridskrafterna säkerställer att den beställarkompetens som krävs finns på förbanden för att förse Plikt- och prövningsverket med rätt information. Det behövs även en bättre samordning mellan försvarsgrenar och förband.

Förbandet och befälens inställning till informationsdelgivning har stor betydelse för att värnpliktiga ska behålla förtroendet för myndigheten. Framgångsfaktorer har varit när förbanden inför inryck har informerat om befattningar vid informationsträffar eller välkomstbrev. I samband med inryck har det varit uppskattat när befälslag haft genomgångar om de olika befattningar som utbildas mot. Värnpliktiga uppskattar även när förband använder sociala medier för att sprida information om grundutbildning och olika befattningar.

Samarbete mellan Förvarsmakten och Plikt- och prövningsverket

Pliktrådet har en bra dialog med de två myndigheterna som är involverade i värnpliktsutbildningen: Förvarsmakten och Plikt- och prövningsverket. I Pliktrådets årsrapport 2023/2024 beskrev Pliktrådet att myndigheterna inte varit överens om hur lagstiftning gällande utbildning på annan ort skulle tolkas. Pliktrådet uppfattar detta år att det nu finns en mer gemensam bild i den frågan. Vid inskrivning hos Plikt- och prövningsverket får de värnpliktiga ofta felaktiga befattningsbeskrivningar men Förvarsmakten, som tillhandahåller Plikt- och prövningsverket med befattningsbeskrivningar, anser att dessa är tillräckliga. Pliktrådet ser att behov av att samarbetet mellan myndigheterna utvecklas ytterligare för att kunna säkerställa att varje person placeras på rätt plats med rätt information.

Tack

Pliktrådet vill rikta ett stort tack till alla som bidrar till och utvecklar värnpliktigas utbildningsförhållanden. Värnpliktiga och Försvarsmaktens personal har möjliggjort för konstruktiva och transparenta samtal och diskussioner under Pliktrådets förbandsbesök. Dialogen med Försvarsmakten på central nivå och Plikt- och prövningsverket har präglats av en samarbetsvilja och en utvecklingsbenägenhet. För att fortsatt förbättra värnpliktsutbildningen krävs det att vi fortsätter jobba tillsammans. En bra grundutbildning gynnar oss alla och vi ser fram emot det fortsatta arbetet under 2025.

Goda exempel, förbättringspunkter och förslag på åtgärder har presenterats för chefen för Försvarsstaben, Försvarsmaktens utbildningschef, samt cheferna för de olika organisationsenheterna.